

Testirali so me psihiatri,
zmešani psihologi, pregledali so me vsi
specialisti: od nevrologov do mazačev,
od vračev do samoukov: srce je bilo
kot noro. (Je nor?)

Piše pesmi, so dejali. To je norost.

Nisem zaspal z glavo pod kamnom:
(in spočel se je blisk,
nedoumljiv in dolg kot stoletje,
tudi tisočletje je minilo,

blisk

pa je trajal, zažgal moje lase in moje srce,
blisk je trajal: s svojo vezeno
me je obšel od korenin do sluha,
in deblo, ki ni moglo zogleneti ne zaspati,
se je razplamtelo
in naelektrilo vse telefone, žice, slušalke!).

Jože
Pogačnik

Pisma iz zaklonišča

I. PISMO IZPOVEDI IN POJASNIL

Z novim letom 1981 sem prevzel mesto univerzitetnega učitelja slovenistike in jugovzhodnoevropske komparativistike na univerzi v Osijeku. Tamkajšnja Pedagoška fakulteta je bila takrat mlada; potrebovala je kader in nove ideje. Med njenimi zaposlenimi je bila na humanističnih oddelkih kar cela vrsta

ljudi, ki sem jih poznal iz svojega seminarja v Zagrebu ali Novem Sadu. Med nami so vladali čudoviti odnosi, kar je bilo najbrž poglavitni razlog, da sem dobil in sprejel vabilo, da se preselim v to vzhodnohrvatsko mesto.

Ni mi bilo žal! Prekrasni ljudje in čudežna okolica so mi vsaj eno desetletje v življenju izpolnili s polnostjo in zadovoljstvom. Pregovorna slavonska širina me je sprejela v celoti in omogočila, da normalno in lepo živim. Na fakulteti smo odpravljali »otroške bolezni« mlade ustanove, ki smo jo koncipirali programsko alternativno v odnosu do Zagreba in do drugih hrvaških univerzitetnih središč (Reka, Zadar). Študente smo prebudili, da so sami začeli študirati in iskati, dolgočasne študijske programe smo preobrazili v aktualno in živo gradivo, podiplomski študij pa je bil vzor

takšnega dela za mnoge druge. K nam so začeli prihajati na gostovanja pomembni ljudje iz stroke, ki smo jih angažirali za delo s študenti, predvsem pa za sodelavce v znanstvenih projektih, ki smo jih uresničevali skupaj s študenti – podiplomci.

Razpoloženje, ki ga tako človeško kot strokovno lahko samo želiš, je bilo skaljeno konec junija 1991. leta. Federalna armada in njej pridruženi četniški (srbski) elementi so življenje v Osijeku spremenili v pekel. Z namenom, da osvoje Vzhodno Slavonijo, so najprej obkrožili mesto, nato pa ga z vsemi razpoložljivimi sredstvi začeli uničevati. Nekako od julija lanskega leta smo hodili spat oblečeni in v strahu, kdaj nam bo skozi okno ali streho priletela nevarna gostja – granata ali pa krogla ostrostrelca, ki cilja po silhueti človeka v oknu. Bili so meseci (september, november), ko smo živeli več pod zemljo kot na njej. Nevarnosti iz sosedsstva in iz zraka so nas stisnile v zatohle in premajhne prostore (kleti ali zaklonišča), v katerih je bilo treba preživeti tudi že po deset in več dni nepretrgano. Ko se je pojavilo kratko zatišje, smo odhajali v bitko za kruh in mleko, s kosilom si tako ali tako le redko lahko računal, ako pa nam je bila milostno dodeljena kakšna urica miru več, smo se prebijali na delovna mesta, da bi postorili tisto najbolj potrebno. Pot na delo tudi ni bila preprosta; peta kolona, četniki in vojska preže na gibanje v mestu, odpirajo ogenj na nič hudega sluteče pešce ali čakajoče, jih ranjujejo ali celo ubijajo. Avtomobili zato nore v veliki brzini, pešci pa se drže zidov, da bi se lahko vsak trenutek zaščitili z vstopom v najbližjo vežo in potem naprej v zaklonišče. Mnogim to ni pomagalo, zato je bilo skoraj tisoč mrtvih in več tisoč ranjenih samo v mestu. Bolnišnica, ki dela zgolj v kletnih prostorih, vse drugo je stolčeno, je bridek primer, kaj danes napravita primitivizem in bestialnost srbske vojske, ki se je odločila, da zatre vse, kar je hrvaško.

Takšne dogodke sem osebno preživljal vse do sredine lanskega decembra. Hrvaško vprašanje je bilo moje vprašanje; že od začetka sem doumel, da morata prav hrvaški in slovenski element držati skupaj in sodelovati v naporih za osamosvojitve. Gre za istovetnost civilizacijskih in kulturnih izkušenj, zaradi geografskega položaja pa tudi za podobnost gospodarskih interesov. Če bo šla pragmatična politika mimo tega nespornega dejstva, ne bo dobro ne za Hrvaško in ne za Slovenijo. Dobro poznam namreč srbski živelj in vem, da zasluženi denar sam po sebi ni umazan, kljub temu pa me zgodovinska in sedanja izkušnja uče, da v tem pogledu velja biti oprezen, ker bizantinski mentaliteti ne gre apriorno verjeti. Dosedanji odnosi so bili v posledicah vedno negativni in trenutno ne vidim nobenega razloga, da bi prihodnost mogla biti drugačna.

V omenjenem času sem bil na čelu Pedagoške fakultete (dekan). Ko sem v marcu 1991. leta nastopil, je imela fakulteta približno 180 zaposlenih; med njimi je bila več kot polovica Srbov. Njihovo število se je zmanjšalo najprej že v juliju. Najprej so odšli vodilni in privilegirani; izgubili so se čez noč in se kmalu pojavili »prek« na dobrih službenih mestih. Njihov odhod je bil očitno načrtovan in pripravljen. Drugi val je odšel v septembru, ko so se začeli boji okrog kasarn in vojaških poligonov, tretji, v glavnem delavci, pa so izginili, ko je bila razpisana evidenca za mobilizacijo hrvatske vojske. Na fakulteti se je število zaposlenih zmanjšalo za polovico. Osipanje je temeljito ogrozilo učne procese in perspektivo fakultete. Poleg tega se je v njeno življenje začelo vmešavati vse, kar je menilo, da ima kakršno koli politično vlogo ali družbeni položaj. Ko je bilo jasno, da ni mogoče normalno delati,

sva z rektorjem poskušala napraviti univerzo v eksilu. Želela sva profesorjem in študentom omogočiti normalno delo in jih rešiti ruševin ter zaklonišč. Med njimi so bili ljudje, ki so strah dobesedno živeli (moj prodekan je od njega umrl). Tuji predstavniki, med katerimi smo intenzivno poskušali s tako imenovano internacionalizacijo vprašanja, so se čudili, zakaj ne umaknemo univerzitetnih delavcev. Civilne in vojaške oblasti so se odločile vsemu navkljub, da se mora zastava vseučilišča zadržati v Osijeku, kar je med ljudmi povzročilo težke pretrese in celo tragedije. Očitno je bila moja »humanistična« logika drugačna od »vojaške«; ker je »vojaška« zmagala, je univerza pretpela močan odliv svojega kadra, ki ga bo težko, tudi če se razmere uredijo, spet dobiti in usposobiti.

Ko sem spoznal, da na fakulteti ne morem delati in uresničevati tistega, zaradi česar sem bil postavljen, sem se znašel v položaju, v katerem je moja navzočnost v Osijeku postala nepotrebna. Dolgo sem v sebi nosil odločitev, ki mi jo je ponujala domovina. Po več kot tridesetih letih bivanja v drugem življenjskem in kulturnem okolju tudi vrnitev domov ni več tako preprosta, hkrati pa se tudi razmerje sil, ki so doslej odločale o univerzitetnih zadevah in ki so mi bile praviloma izrazito nenaklonjene, še ni bistveno spremenilo. Mojo moralno dilemo, kaj storiti pred ljudmi, ki so mi zaupali in s katerimi sem bil zelo povezan v usodnih dogodkih, so obrnili prijatelji iz domovine in tujine, saj so me opozorili na dolžnost, da se stavim na razpolaganje Republiki Sloveniji. Ker sem nekako v tem času na Hrvaškem postal »tujec« (nimam njihovega državljanstva) in ker je bilo vse bolj jasno, da v univerzitetne vrhove lezejo ljudje, katerim nisem mogel zaupati, je bila moja odločitev olajšana. Svoj položaj sem pojasnil ljudem na fakulteti in ti so me razumeli; dogovorili smo se za sporazumno odpoved in se razšli kot dobri ljudje in prijatelji. Prijateljem na Hrvaškem, ki so me pustili, in prijateljem v Sloveniji, ki so me sprejeli, sem dolžan veliko več kot skromno zahvalo.

V mesecih, ki so bili usodno nevarni in hkrati tragično lepi, sem v zaklonišču poskusil formulirati neke teme. Naslednje strani, ki sem jih naslovil »pisma«, so bile resnično napisane med množico različnih ljudi, ko so žvižgale krogle, ušesa parale eksplozije granat in min, v grozo pa nas spravljali preleti avionov in njihove bombe, ki so stresle zemljo in zaklonišče kot naš dom. Živeti v temi, brez vode in kurjave, pogosto pa tudi brez hrane, je bilo seveda težko, vendar je bila težja misel, ki se je pojavila sem pa tja, čeprav smo jo racionalno odganjali, misel namreč, kaj bo, če se četniki pojavijo na vhodu v zaklonišče. Takšne misli sem med drugim odganjal tudi s pisanjem, ki je poskušalo oblikovati neka spoznanja in dejstva iz časa, ki je obračal zgodovino in ljudi.

II. PISMO O TEMNI STRANI UMA

V uvodniku, ki je bil objavljen v *Naših razgledih* 8. novembra 1991 (štev. 21), je izražena zamera televizijskemu sporedu in časnikom v Sloveniji, češ da se »najodgovornejši javno zavzemajo za pomoč v orožju, da mediji zamolčujejo zverinstva nad srbskim prebivalstvom in da javnosti praviloma niso dostopna izvirna poročila druge strani v spopadu«. Pod »spopadom« je mišljen hrvaško-srbski spopad, slovenskim medijem pa se ugovarja zaradi njihove domnevne enostranosti v prikazovanju resnice

o položaju na Hrvaškem. Takšno mnenje je pogosto navzoče tudi v drugih časnikih, še bolj pa deluje med posamezniki na Slovenskem, kar ustvarja, hkrati z nekaterimi drugimi spornimi vprašanji, določene tenzije in nesporazume v slovensko-hrvaških odnosih.

Z vsebino takšne globalne in pavšalne ocene se ni mogoče strinjati, ker je daleč od resnice in s tem megli objektivno oceno dogodkov, ki jih danes doživlja in preživlja hrvaški človek.

Bil sem v Ljubljani, ko je federalna armada napadla Slovenijo; od blizu sem radovedno pet dni spremljal razvoj operacij ene in druge strani ter na tej podlagi prihajal do nekih globalnih spoznanj. Po omenjenih dnevih v Sloveniji sem »padel« v začetek vojne na Hrvaškem; ta je bila najprej, čeprav komaj pet kilometrov oddaljena, še daleč, a je v nekaj več kot mesecu dni prispela v središče Osijeka, kjer jo od blizu opazujem že štiri mesece. Doživljanje vojske mi ni povsem novo; zavestno sem spremljal vso zapletenost druge svetovne vojske na Gorenjskem, med služenjem kadrovskega roka sem preživel pravo simulacijo atomske vojne in se udeleževal resničnih bitk v neki regiji, ki so jo ogrožale skupine tistih, ki so bili poraženi v zadnji vojski. Vse to se mi je zarežalo v spomin, oblikovalo mojo duševnost in celo obremenjevalo zavest. Po štirih mesecih vojne na Hrvaškem so se mi doživetja, od katerih me loči najmanj trideset let, umaknila v ozadje; navzoča so le še kot osnova za primerjavo s sedanostjo. Ta primerjava pa govori, da je to, kar doživlja sodobna Hrvaška, veliko bolj grozljivo, hudo, živinsko in iracionalno, kakor je moglo biti kadarkoli v zgodovini.

Prebiram pogovore, ki jih vodijo med sabo visoki častniki federalne armade. V njih je tolikšna primitivna (balkansko-bizantinska) zavest, da se človek zgrozi in vpraša, kako je kaj takega mogoče v Evropi na koncu XX. stoletja. To so ljudje brez kakršnekoli intelektualne ravni, kulturnih razsežnosti in socialnega čuta. Gre za robote neke ideologije in lastnike uničevalne mašinerije, katero so postavili v funkcijo prve. To so zgledi za koncept, da sila lahko kroji zgodovino družbe in usodo ljudi, torej zgledi za ideološko pojmovanje dogajanja v človečanstvu. Takšno pojmovanje se ni nikoli vprašalo po smislu svojega početja, še manj pa je svojo dejavnost kdaj postavilo pod vprašaj s stališča omejenosti človeškega življenja ali s stališča končnosti ideologij.

Disciplina in subordinacija v vsaki armadi zmanjšata človeške razsežnosti, teh pa v federalni armadi več ni. Tisti, ki so imeli kakršno koli sled takih vsebin v sebi, so že prešli na slovensko ali hrvaško stran, tisto, kar je ostalo, pa so monstumi, stroji in bolniki. Zaupati takim ljudem človeško in materialno moč, ki jo ta armada še vedno ima, pomeni spustiti z verige nevarno zver, ki je toliko bolj preteča, ker vsak dan bolj spoznava, da se ji pohod v obliki, v kakršni ga je zamislila, ne more posrečiti.

Komaj razumljiv bes in še manj razumljiva bestialnost, ki označujeta prakso federalne vojske na Hrvaškem, sta nasledek dveh dejstev, in sicer notranje fiziognomije te armade ter zavesti tistega, ki izgublja, a se pred koncem z vso močjo želi maščevati za izjalovljene bitke. Oboje se je kazalo v oblikah in načinih vojskovanja, ki presegajo meje fantastičnega, v nekaterih pogledih pa so pravi *horror*, kakršnega v zgodovini vojskovanja najbrž še ni bilo. Torej: dinosaver z veliko telesno maso, toda z najmanjšimi možgani!

Psihološka motivacija za grozljivost vojne v sodobni Hrvaški je propa-

ganda. Površen pogled v vodilne beograjske ali novosadske dnevnike daje vtis gnojnične jame, ki je napolnjena z lažmi ali dezinterpretacijami. Za ljudi, ki ne pridejo do drugih informacij, je to psihološki pritisk, ki kratko in malo zavrača kritično misel, posameznika pa spremeni v enodimenzionalno bitje, s katerim je mogoče manipulirati. Ta propaganda je, če jo bereš kot človek, ki stoji zunaj hrvaško-srbskega spora, izredno nizka, primitivna in lažna. Človek, ki bi jo želel razumsko razčleniti, bi kaj hitro ugotovil, da gre za nekaj miselnih stereotipov (fašistoidnost, ustaštvo, razbijanje jugoslovan-ske države), njihovo dokazovanje pa je zasnovano praviloma na zamenjavi teze ali izvršilca dejanja (srbsko-federalno-četniška praksa je pripisana hrvaški strani). V tej propagandi je pripadnik srbskega naroda čist, pravičen, načelen, državotvoren in ideološko dosleden, pri drugih ni nobene pozitivne lastnosti. Svet je v tej predstavi izrazito črno-bel; beli so seveda napadalci, svet, ne samo Hrvaška, pa je popolnoma črn (vloga Vatikana, Avstrije ali Nemčije v omenjeni propagandni sliki je klasičen zgled za to). To je izrazito boljševistični prijem, na podlagi katerega bi moralo biti vsakemu, brez dodatnega gradiva, jasno, za kaj gre.

Temna podoba sveta, v katerega luč prinašata samo srbska politika in njen uresničitelj (armada in Milošević), so podlaga za vse, kar se dogaja v hrvaški vsakdanjosti. To dogajanje je najmanj klasičen spopad dveh obo-roženih sil, gre za čisto navadno ubijanje in uničevanje vsega, kar je hrvaško. Avioni mečejo bombe in topovi pošiljajo granate po celem področju mesta brez cilja; rezultat so ranjeni ali ubiti ljudje, ki so hiteli na delo, domov ali v trgovino, da si kupijo kruh. V tako »vojno« spadajo rušenje vrtcev, šol, fakultet, bolnišnic, umetnostnih spomenikov, stanovanjskih zgradb in, z velikim užitkom, zaklonišč. Vzporedno s tem razbijajo indu-strijske objekte, s posebnim veseljem tovarne, električne centrale in vodo-vodne naprave. Ni težko zamisliti, kako je ljudem v Dubrovniku ali v Vuko-varju, ki živijo brez vode, luči in gretja že po več tednov. Napadalec želi zlomiti notranjo trdnost hrvaških prebivalcev, jih s tem prisiliti, da se odločijo za izgnanstvo, kar bi, planirano drugače, utegnilo imeti posledice za etnični sestav določenega območja.

Območja, na katera danes srbska politika polaga svoje roke, so zgodovinska hrvaška ozemlja, na katera so se, najprej iz zgodovinskih razlogov, naseljevali tudi Srbi. Bolj kot ta normalen pojav pa je za današnjega opazovalca bistveno nekaj drugega, in sicer: na takšna področja so, zlasti od 1945. leta naprej, namerno importirani Srbi, s čimer se je, tako rekoč neopazno, spremenila podoba nekdanj etnično izrazito in jasno profiliranih naselij. Deviza o srbski državi na vseh tistih mestih, kjer živijo Srbi, je torej rezultat dolgoročnih priprav, na podlagi katerih je v tem našem času prišlo do ocene, da jih je mogoče uresničiti. To pa pomeni, da gre konec XX. stoletja dejansko za teritorialne pretenzije in imperialno-osvajalno vojno, katera je po genezi svetovna kuriozitet, po izvedbi pa naklep pokvarjenega in bestialnega uma.

Seveda ima srbska imperialna politika svoje temelje in svoje razloge. Srbija je še vedno obremenjena s kompleksom, da je edina državotvorna in sposobna vladanja. Obstoj prve in druge Jugoslavije ji je dal navidežno potrdilo za takšno premiso. Beograd kot zvezno središče je gotal denar in ga razporejal po svoji volji. Finančne sesalke so bile tesno nastavljene na druge republike, ki so plačevale novo tlako. Ko sta Slovenija in Hrvaška zahtevali čiste račune in resnično enakopravnost, je bila zloraba zvezne

države, skupaj z idejo izvoljenega naroda, postavljena pod vprašaj. Srbija sama ne more brez sredstev, ki jih je imela doslej na razpolago, živeti z vsemi potrebami, ki jih ima. Po sili razmer se mora prestrukturirati in dovesti v okvire, ki so zanj realni, ti okviri pa so slabo gospodarsko razvita država z nizkim osebnim standardom. Srbska »bitka« za Jugoslavijo je torej predvsem in celo izključno bitka za ohranitev gmočnih in drugih privilegijev, na katere so se navadili odločilni ljudje v tej republiki in drugod.

Ko se pod vse to postavi črta, je mogoče poudariti posledice: v vojni na Hrvaškem deluje skrajno temna in uničevalna stran uma, ki si jo je v sodobnem času komaj mogoče zamisliti. Prav zato je ta vojna že od začetka napad na hrvaško ozemeljsko celovitost in voljo za samostojnostjo, uresničevalci tega napada pa so ubijalci, roparji in zločinci. Na Balkanu se spet vpisuje nova črna stran v knjigo zgodovine.

Kot človek, ki že več mesecev spi oblečen v zaklonišču in se na delovno mesto dobesedno prebija pod dežjem projektilov, se pravi kot človek, ki vojno na Hrvaškem intenzivno doživlja v sebi in okrog sebe, torej ne morem sprejeti pavšalne ocene iz uvodnika v *Naših razgledih*. Ta ocena ni resnična; razodeva slabo poznavanje zgodovine hrvaškega in srbskega naroda ter veliko nerazumevanja sodobnih razsežnosti hrvaško-srbskega vprašanja. Ni treba dejstev izmišljati: v Baranji so bili Srbi procentualno na tretjem mestu (za Hrvati in Madžari), oblast je imela v rokah Račanova stranka, kljub temu pa je ta del danes v pravem pomenu besede okupiran. O zverinskosti okupatorja obstaja dokumentarno gradivo (tudi avtentične fotografije); Hrvat se absolutno pojavlja kot žrtev. Bistvo hrvaško-srbskega spora je zelo preprosto: hrvaška oblast je želela uresničiti dve načeli, načelo čistih računov in načelo državljanske enakopravnosti. Srbski boj zoper hrvaško »mlado demokracijo« ima torej zelo realne in zelo pragmatične razloge. Nasprotna stran danes že ve, da svojih ciljev, vsaj v celoti, ne bo mogla uresničiti, zato spreminja hrvaški teritorij v puščavo in ubija hrvaško prebivalstvo. Kdor koli danes premišlja o Hrvaški, bi moral biti moralno angažiran za njeno projekcijo in ne popuščati sovražni strani, ki je bizantinsko spretna v preobračanju dejstev in večša v njihovi manipulativni dezinformaciji. Torej vsekakor *audiatur et altera pars*, toda s kritično distanco, ki naj omogoči tako razlikovanje dejstev kot njihovo objektivno prikazovanje. Za našo skupno prihodnost je to nadvse pomembno in potrebno.

III. PISMO O RAZLOGIH IN DEJSTVIH

Mesto Osijek je polarizacijsko središče Vzhodne Slavonije. V njem živi kakšnih 120.000 ljudi, ki so delavci in uslužbenci. Razvito gospodarstvo in bogata okolica sta temu mestu omogočala mirno življenje in razmeroma visok standard. Pred poldrugim desetletjem je v tem mestu nastalo tudi vseučilišče, ki je pritegnilo več študentov, predvsem pa skoraj tisoč intelektualcev, kar se je močno poznalo v kulturnem in znanstvenem življenju.

Tiho in normalno življenje je bilo pretrgano letošnjo pomlad, intenzivno in kritično pa je postalo od konca junija letošnjega leta. Mesto je v tem trenutku obkoljeno: na severni strani so, po okupaciji Baranje, teroristične in vojne formacije prišle do leve obale Drave, na vzhodu je Bijelo Brdo, z juga pa preti Tenja. Do nedavnega je bila edina zveza z Zagrebom prek Đakova, po blokadi avtomobilske ceste Beograd-Zagreb

pa je ta komunikacija odpadla. Na svojo odgovornost lahko potuješ po tako imenovani podravski magistrali, kjer je vsak kilometer tudi tisoč metrov strahu, zato gredo ljudje v Zagreb raje – čez Madžarsko.

Kaj se je zgodilo s tem slavonskim industrijskim in visokošolskim središčem? Osijek doživlja usodo mnogih hrvaških mest in vasi. Po volitvah 1990. leta je bila vzpostavljena večstrankarska oblast, ki si je postavila za cilj zgraditi sodobno demokratično in pravno državo. S to tendenco je bil prizadet srbski živelj na Hrvaškem, ki je v takšni koncepciji izgubil privilegiran položaj. Kakšnih 12% Srbov je imelo namreč prevladujoč položaj v najbolj vitalnih službah, ki so na vseh področjih vodile protihrvaško, predvsem anacionalno in izkoriščevalsko politiko. Nastajanje civilne države je torej naletelo na pravo čer, ki pa se ji je kmalu pridružilo še več drugih. Med njimi je prvobitna in najbolj nevarna miloševićvska Srbija, ki je ocenila, da je letošnje leto napočil pravi trenutek, v katerem naj bi uresničila svoj stopetdesetletni zgodovinski sen. Po načelu: kjer žive Srbi, tam je Srbija, so začeli z odcepljanjem tistih hrvaških predelov, ki govorijo štokavsko. Garašaninovo in Karadžićevo načelo (*Srbi svi i svuda!*) se je začelo uresničevati z dobro premišljenim manipuliranjem hrvaških Srbov. Teza o njihovi ogroženosti je dvignila reko ljudi – ubežnikov, ki so se »reševali« predvsem v Vojvodino; človeško revo je izkoriščala službena politika kot adut, s katerim je želela prikazati pred svetom hrvaško »ustasoidno« politiko. Moški, ki so ostali doma, so začeli »braniti« svoja ognjišča (ta plast je v časnikih običajno imenovana četniki); vse to pa še ni bilo dovolj velik razlog za dramo, ki se dogaja danes.

Velikoserbsko hotenje se je namreč srečalo z nekaterimi procesi v federalni armadi. Ta je poskušala zadržati Jugoslavijo, jamstvo za to svojo težnjo pa je našla v današnji Srbiji. S tem sta se oba vala, ki tudi danes še nista povsem istovetna, srečala. Ob srečanju pa se je dogodila razpoka v armadi sami. Vojna v Sloveniji je začela intenziven proces notranjega razpadanja v armadi. Odhod vojakov in častnikov druge narodnosti je še povečal že sicer preveliko premoč vojske srbskega izvira. Del takšne vojske se je poistovetil z »ogroženimi« hrvaškimi Srbi, drugi je sicer ostal zvest jugoslovanski ideji, ker pa je za to idejo našel oporo v Srbiji, sta se oba dela armadnega sestava, tako imenovana »kokarda« in »zvezda«, našla pred isto funkcijo: pod geslom zaščite hrvaških Srbov zavzeti tisti del hrvaškega ozemlja, ki bi ga načrtovalci želeli videti v Veliki Srbiji.

Za naše mesto to konkretno pomeni že večmesečno obstreljevanje s strani, ki jih držijo četniki in federalna armada. Granate in mine iščejo cilje, kjer naj bi bila garda ali policija, pri tem pa so bili uničeni objekti, ki imajo vitalen gospodarski ali kulturni pomen (na primer, katedrala). Eksplozije neusmiljeno razbijajo šole, fakultete, spomenike, ubijajo in ranjujejo ljudi. Bolnica vsak dan sprejema veliko ranjenih in mrtvih. Mrtvi so praviloma ubiti iz neposredne bližine, trupla so masakrirana (nosečnico so ubili in ji nato razrezali trebuh, iz mrtvih režejo srca, kopljejo oči in podobno). Stvari, ki jih lahko vidiš od blizu ali na sliki, so zverstva, ki jih zgodovina komaj pozna, zato je najbrž pojem zverstva žaljivka za zver.

Prebivalci Osijeka preživljajo noči v zakloniščih in kletih. Že nekaj mesecev ležimo oblečeni, da bi se v vsakem trenutku lahko zavarovali z odhodom v zaklon. Neprespani ljudje poskušajo zjutraj priti do svojih delovnih mest, ali je najnovejša »specialiteta« nasprotnika, da prav v tem času okrepi bombardiranje. Namen vsega tega je fizično izčrpati in psiholo-

ško destabilizirati Osiječane in tako pripraviti teren za dokončni obračun in integracijo Vzhodne Slavonije (regija, ki jo omejujejo mesta Vukovar–Vinkovci–Osijek) v tako imenovano SAO Baranja, Vzhodna Slavonija in Srem.

V Osijeku je zaradi tega obsedno stanje. Organizirana je obramba, ki v neposrednem napadu na mesto, kakor kaže, najbrž lahko zdrži. Ob aktivni obrambi (vojne formacije) obstaja pasivna: v mestu se, kjer je le mogoče, normalno dela. Strah je seveda navzoč, kar je človeško razumljivo, ne pojavlja pa se panika, ki bi utegnila biti fatalna. Kot dekan Pedagoške fakultete imam vsak dan priložnost videti čudovite ljudi, ki so pripravljeni uresničiti vse dogovorjeno, v uresničevanju tega pa so ne le hrabri, temveč naravnost herojski. Ljudje v Hrvaški najbrž še nikoli v svoji zgodovini niso bili toliko enotni, kakor so danes v obrambi svoje domovine in demokracije. Ti ljudje žele živeti v pravni državi, na način zahodnoevropske demokracije in v sklopu zahodnoevropske kulture, ki ji že stoletja pripadajo.

O individualnih usodah in posameznih dogodkih iz žive zgodovine bo mogoče pisati v kaki bolj mirni prihodnosti. Kot avtentična priča dogajanja v slavonskem segmentu jugoslovanske drame pa že danes lahko trdim: to je veličastna epopeja, ki preseneča s svojo človeško monumentalnostjo.

IV. PISMO O UMAZANOSTI

Na Hrvaškem imenujejo sedanjo vojno »umazano«. Ta vzdevek ni ne metaforičen ne naključen; gre za vojne operacije, ki so v pravem pomenu besede umazane.

Predvsem gre za vojno, ki formalno sploh ni napovedana. Niti Srbija niti federalna armada nista napovedali vojne, celo republika Hrvaška uradno (v skupščini) še vedno ni obeh omenjenih formalno-pravno razglasila za agresorja. To je, z ene strani, nasledek šibkosti hrvaških obrambnih sil, ki težko vzdržijo artilerijski ogenj ali bombardiranje, še bolj pa je to povezano, z druge strani, s hrvaško politiko, katera zaradi mednarodnih dejavnikov, še naprej poskuša igrati vlogo mirotvorca. Opozicijske stranke vladino omahovanje močno napadajo (predvsem Hrvaška narodna stranka, ki ji je na čelu Savka Dabčević-Kučar, junakinja iz časa »hrvaške pomladi« v letu 1971); zahtevajo vstajo, v kateri bi sodelovali vsi s teritorija Republike. Po načelu narodnoosvobodilne vojske naj bi se na celotnem ozemlju postopalo enako z napadalcem, hkrati pa naj bi se breme vojne bolj enakomerno razdelilo na vso Republiko.

Sredi formalno-pravnih in političnih nejasnosti se na Hrvaškem vodi vojna, ki klasični definiciji vojne ustreza samo po tem, da je bilo doslej že več kot tisoč mrtvih, vse drugo pa je netipično. Osijek, na primer, je po padcu Baranje dobil sovražnika v svoji neposredni bližini, na levi obali Drave; do tega trenutka je bilo mesto cilj sporadičnih obstreljevanj, po tem pa je postalo poligon, ki ga je mogoče, kot je izjavil neki general federalne armade, »zravnati z zemljo«. Od septembra se je ta načrt začel uresničevati; prebivalci Osijeka so zato, na primer, praviloma v zakloniščih, kljub temu pa je bilo v teh napadih na stotine mrtvih in na tisoče ranjenih. Takšne situacije se ponavljajo.

Ko v ranih jutranjih urah Osiječani polagoma začno hoditi iz hiš in si ogledovati mesto, imajo kaj videti. Federalna armada in četniki se ne

bojujejo zoper vojne cilje in s hrvaškimi oboroženimi silami, njihov nasprotnik je ves hrvaški narod ter njegova gmotna in kulturna bogastva. Poškodovana katedrala, močno načet frančiškanski samostan, skoraj povsem uničeno mestno središče in prevrnjeni umetnostnozgodovinski spomeniki se družijo z zadetimi šolami, fakultetami in vrtci. V enakem razmerju so med mrtvimi otroci, odrasli in starci; to izpričuje, da gre v tej vsiljeni politiki, katera želi, kakor pravijo v Srbiji, »osvoboditi srbska ozemlja«, za vojne operacije, ki žele dejansko iztrebiti hrvaški narod. Požgane vasi v tej Republiki so vasi s hrvaškim prebivalstvom, vasi, ki so bile v sosedstvu srbskih; njihovo uničevanje (z ubijanjem in izseljevanjem) naj bi spremenilo etnični sestav ozemlja ter rabilo na kakšni prihodnji konferenci o mejah kot dokaz, da je v takih področjih srbski živelj v večini.

Tisto, kar zahodnoevropski človek najteže razume, je krvološtvo, ki ga razodevata v postopku z ljudmi federalna armada in četniki. O kakršni koli konvenciji, ki jo sicer priznava svet, pri agresorju ni ne duha ne sluha. Ujetniki, ki se jim je posrečilo pobegniti, se vračajo s težkimi fizičnimi poškodbami. Izseljenci, ki jih je že približno šeststo tisoč, pripovedujejo o zverstvih, ta pa potrjujejo tudi trupla tistih, ki jih je bilo mogoče pokopati. Pri teh praviloma ne gre za rane, ki bi bile dobljene na bojišču, temveč za individualno mučenje. Strel v tilnik je celo najbolj milostno dejanje, ki si ga lahko zaslužiš, navadno pred tem človeka »obdelajo« s klasičnimi metodami fizičnega in psihičnega pritiska, kakršen v književnosti še ni opisan. V tej čudni vojni se ponovno potrjuje star izrek, da prave romane piše življenje in ne književnost.

Načini mučenja in ubijanja, za katere vemo po pripovedovanju ali po slikah, so zgled iracionalnega sovraštva in brezprimerne zvestve. Za divjake, ki žele na Balkanu zgraditi zadnjo državo boljševizma in (srbskega) nacionalnega socializma (podobnosti in vzporednosti med Hitlerjevim in Miloševićevim besednjakom so že ugotovljene), je Hrvat enako »ustaša«, to pa v srbski zavesti pomeni manj kot muho, ki jo je treba odgnati ali ubiti. Pripovedi in slike o ljudeh, ki so bili obešeni na kavlje v mesnici, kastrirani, z izkopanimi očmi, o nosečnici z razparanim trebuhom in o otrocih, ki so jih pred očmi staršev metali v septične jame, govore o posameznikih – zvereh, ki na koncu XX. stoletja v imenu nekakšne politične nebuloze »gradijo« fantomsko Veliko Srbijo.

Kljub temu to bestialno sovraštvo ni utemeljeno le v nacionalno-političnih razlogih, marveč ima tudi še druge in drugačne razsežnosti. Veliko-srbska politika Slovenijo in Hrvaško povezuje z zaroto katoliških držav, ki jim stoji na čelu Vatikan, njihova namera pa je reducirati srbsko ozemlje, onemogočiti srbsko »poslanstvo« v pravoslavnem svetu in razbiti Jugoslavijo, v kateri so Srbi imeli možnosti eksploatacije in vse privilegije. Lep dodatek k znameniti *Pohvali neumnosti* so demonstracije pred vatikansko ambasado v Beogradu; od papeža so, med drugim, zahtevali ostavko, Vatikan pa razglasil za državo satana. Prav ta zgled zelo dobro razodeva, da ima sovraštvo, v katerem je utemeljeno masakriranje, že tudi iracionalne podlage. Če bo po tej vojni še kdo ostal, bo imel priložnost opazovati, s kako velikimi vprašanji se bo moralo spoprijemati hrvaško-srbsko sožitje v območjih, kjer bo to še morda potrebno. Po doživetju kanibalizma in vsesplošne človeške destruktivnosti bo najbrž mogoče živeti samo drug ob drugem, ne pa več drug z drugim.

V. PISMO O PREŽIVETJU

V doslejšnjih pismih je šlo za razčlenbo globalnih silnic in za prakso njihovega uresničevanja, kakor jih je mogoče opazovati iz neposredne bližine v Osijeku. Beseda je tekla torej o nasprotni strani, medtem ko bi v naslednjem sestavku želeli spregovoriti o tem, kako hrvaška stran doživlja in kako odgovarja na pritisk, zločin in teror.

Hrvatje so v zadnjih nekaj mesecih doživeli nacionalno identifikacijo in homogenizacijo, ki je epohalna zgodovinska iniciativa. Miloševićeva politika je strnila in poenotila pokrajinske različnosti in ublažila strankarske disonance; hrvaški človek je danes najprej in predvsem človek, ki brani svojo domovino. Ta obramba je odprt sistem, v katerem enako sodelujejo vsi državljani Republike, med njimi tudi, kar bo koga celo presenetilo, predstavniki srbskega življa. Število teh je opralo obraz in vrnilo čast ljudem, ki pripadajo narodu-agresorju. V mejnih položajih, v katerih je danes sleherni prebivalec Hrvaške, namreč preti nevarnost, da se sovraštvo do agresivnih plasti srbske politike spremeni v sovraštvo do Srbov v celoti. Takšne tendence se rojevajo in so podkrepljene z dejstvom, da večji del Srbov, ki živijo na Hrvaškem, o omenjenih dogodkih molči. Ker gre za mejni položaj, tega dejstva ni mogoče upravičiti s strahom; položaj narekuje alternativo ali – ali. Ločitev na samo dve strani je neizogibna in potrebna, ker se iz »molčečih« Srbov rekrutira peta kolona, ki je s svojo mrežo prepredla mesto, njen namen pa je sodelovanje v psihološki vojni (informacije in dezinformacije) in opravljanje vohunskih dejavnosti (za potrebe kontraobveščevalne službe in za servis v korekciji koordinat, ki so potrebne, da bi granata dosegla svoj cilj). Peta kolona je močno aktivna, zlasti ponoči, tudi v streljanju na posameznike, ki so vnaprej izbrani, pogosto pa tudi naključni.

Kljub temu v mestu ni panike. Ljudje seveda doživljajo strah, saj je to normalno človeško občutje, kljub temu pa življenje, brž ko preneha obstreljevanje ali bombardiranje, ponovno poprijema. Naravnost pretresljivo je gledati, kako ljudje takoj začno čistiti in popravljati opustošena stanovanja in trgovske lokale, kako se na otroških igriščih začne igra in kako se takoj vzpostavi mestna dinamika, ki jo je najbolje mogoče slediti po obisku v gostilnah in kavarnah. Na takšni podlagi je mogoče graditi obrambno osnovo Osijeka. Na čelu idejnega dela obrambe je legendarni B. Glavaš, hraber, odločen in priljubljen človek, ki ima neomejeno zaupanje ne samo meščanov, temveč Slavoncev sploh. Ko on trdi, da sovražnik v mesto ne more, ni človeka, ki mu tega ne bi verjel.

Na kulturno-prosvetnem delu te obrambe, o kateri je tukaj mogoče govoriti, je osnovno pravilo: opravljati svoje delo kot da je položaj normalen. Res sta osnovno- in srednješolski pouk preložena na kasnejši čas, toda to je storjeno iz varnostnih razlogov. Na univerzi, kjer so se predavanja začela v začetku oktobra, je problematika precej drugačna. Ta univerza je v tem trenutku edina univerza v svetu, ki dela v vojnih razmerah. Poudarek na pojmu *delati* je nasledek dejanskega stanja. Čeprav del študentov s kriznih področij zaradi pretrganih prometnih zvez ne more prihajati na fakulteto, fakultetsko življenje poteka na treh ravneh. Prva od teh je pripravljenost predavateljev, da se na ravni mesta vključijo, v skladu s svojimi znanji, tam, kamor jih razporedi krizni štab regije ali mesta. Druga raven je opravljanje fakultetske dejavnosti. Obstajajo tako imenovani odprti izpitni

roki, da bi vsak študent lahko prišel do profesorja takrat, kadar lahko pride v Osijek in na vseučilišče. Tretja raven je pouk v izrednih okoliščinah. Ker je majhna verjetnost, da bi se v krajšem času položaj normaliziral, nihče ne računa, da bi v zimskem in poletnem semestru lahko delali tako, kot bi bilo treba. Naše priprave so bile zato usmerjene na varianti, ki sta bolj verjetni; prva varianta je skrajšanje učne aktivnosti za 30%, druga, najhujša, jih reducira celo samo na 20%. Osiješka Univerza stoji namreč na stališču, da kakršna koli dislokacija ali evakuacija ne pride v poštev; univerza želi deliti usodo s tistimi, ki na drugih segmentih branijo mesto in domovino. Ta sklep je sicer obremenjen z različnimi nevarnostmi, je pa logičen rezultat splošne opredelitve, da je domovino treba braniti na vseh ravneh in da je v takšni borbi potreben delež vsakega.

Osiješka univerza je, vsaj v preteklosti, imela velik kulturnopolitični pomen, saj je na njej študirala populacija iz Slavonije, hrvaški živelj iz Vojvodine in Bosne; ta populacija je bila tudi v narodnostnem smislu zelo heterogena. Ta lastnost pa, ki je bila nekdanja prednost, se je v zadnjem času sprevrgla v veliko in težko vprašanje. Delitve ljudi na dva različna tabora so namreč navzoče tudi na vseučilišču, in sicer med predavatelji ter študenti. Diferenciacija med prvimi je praktično končana; danes se že ve, na katero stran je kdo odšel. O podobni diferenciaciji med študenti je komaj kaj znanega; to dejstvo predstavlja poseben varnostni problem, ki ga bo treba reševati.

V zaklonišču sem srečal mater, ki ima v gardi tri sinove. Vprašal sem jo, ali je zaskrbljena za njihovo življenje. Popolnoma mirno mi je odgovorila: Ne, to, kar sedaj delajo, je njihova dolžnost! Ta moderna različica balade o materi Jugovičev je najbrž najbolj manifestativen izraz razpoloženja, ki prevzema ljudi tako v Osijeku kot v regiji. Bo ta splošni pogum dovolj, da ustavi močno tehniko s sredstvi uničevanja, ki so v rokah ponorelih zveri?

VI. PISMO O ZAKLONIŠČU

Vojna vihra je zajela že skoraj dve tretjini hrvaškega ozemlja in popolnoma spremenila tudi življenjski vsakdan prebivalcev. Od začetka septembra so stanovanjske hiše in stanovanjski bloki praviloma podnevi in ponoči prazni in brez življenja. Stanovalci so namreč v kletih in, tam, kjer so, v zakloniščih. Mesto Osijek, ki je zgled mnogih hrvaških mest, je obstreljevano od federalne armade in četniških skupin, ki v zadnjem času delujejo po enotnem načrtu in usklajeno. Po vse dni se, s krajšimi presledki, sliši artilerijski ogenj, ki ni usmerjen samo na določene (vojaške ali industrijske) cilje, temveč granate in mine padajo brez pravila in iznenadno vsepovsod. Med njimi se je treba prebijati tudi na delo, kar je pogum posebne vrste. Hoja v službo je posebne vrste slalom med hišami in vežami, delovni čas je moten z alarmi in eksplozijami, med katerimi je pot domov dobesedno tudi junaštvo.

Večji del dneva in noči je torej namenjen življenju v zaklonišču, se pravi v betonu in pod zemljo, pogosto brez luči in vode, toda vedno v posebnem razpoloženju. Zaklonišče je bilo na začetku samo prostor, kamor smo bežali za krajši čas, ker pa se je čas mudenja v njem podaljševal,

celo na več dni in noči, se je ta prostor začel spreminjati v skupno mesto življenja, pletenje novih človeških zvez in prizorišče neke nove družbene skupnosti. V zaklonišču so se oblikovala stanovanja v malem, z individualnimi značilnostmi in navadami, hkrati pa tudi z vprašanji, ki jih postavlja več ljudi na skupnem in majhnem prostoru. Heterogenosti z začetka, ko je vsakdo želel ohraniti in izraziti del svojih lastnosti, so se obrusile; danes se že spoštuje interes celote, v katerem so se razkrila tudi neka osnovna etična dejstva (omogočiti otrokom in ženam udobnejše ležišče, hrano in pijačo delijo vsem enako, dolžnosti se razporejajo po ključu, ki ne priznava izjeme).

Najbolj zanimiv pojav v zaklonišču je vsekakor psihologija na silo združenih in v majhnem prostoru stisnjenih ljudi. Temeljno, kar prevzema vse, je seveda strah, ki je normalno ljudsko dejstvo. Refleksija strahu pa je individualna in zelo različna. Obstaja skupina ljudi, ki so klavstrofobični; na silo jih je treba privedi v zaklonišče, tu pa doživljajo težke motnje, katere ni lahko odstraniti. Druga skupina, za zdaj še ne preveč velika, doživlja živčne napade (jok, bojazen, organizem se začne tresti). To skupino je mogoče umiriti s pogovorom ali s pomirjevalnimi sredstvi. Na bolj »pozitivni« strani tovrstnega doživljanja so ljudje, ki občutijo večji apetit, večjo žejo, potrebo po govorjenju ali spolnem stiku, zelo veliko pa jih kroti strah z različnimi družabnimi igrami, med katerimi so na prvem mestu karte.

Zaklonišče najteže prenašajo ljudje, ki jih ni mogoče uvrstiti v nobeno od omenjenih skupin. Gre za posameznike, ki poslušajo vsa poročila, pazljivo štejejo vse eksplozije, s tem pa sebe najhitreje privedejo v popolno paniko, ta pa škodi njim in okolici. Sodni dnevi nad Osijekom so seveda zapustili težke sledove v duševnosti vseh, ki jih preživljajo; njihove posledice bodo, kakor pravijo psihiatri, v celoti vidne šele v prihodnosti. V položaju, ki je mestu vsiljen, je najbolj pomembno, da se kot človeški posameznik ne prepusti strahu, katerega lastnost je, da se hitro širi in poglablja. Strahu se je treba upreti, to pa se lahko zgodi le, če je človek toliko duševno močan, da se neprestano lahko z nečim ukvarja. Na fakulteti, kjer delam, imam vrsto sodelavcev, ki so sredi najhujšega ognja »normalni« dokler so s čim preokupirani, ko pa ostanejo sami, postanejo najhujši bojazljivci in s svojo paniko nalezljivo delujejo na okolico. Moja izkušnja, ki se opira na večmesečno doživljanje sodnega dne nad Osijekom, bi se lahko strnila v naslednje spoznanje: med takšnimi grozotami se je treba s čim ukvarjati, ali mogoče bolje: je treba nekaj delati. To pomeni, da se je treba, kolikor je le mogoče, izključiti iz vojne vsakdanjosti in v sebi najti nekakšno čvrsto oporišče, s katerim je mogoče premostiti sedanost. Osebnost sem takšno ravnotežje lovil z branjem, premišljanjem in formulacijo nekaterih spoznanj. Intelektualec v današnjem času, ko se lomijo svetovi in rušijo ideologije, mora sam v sebi opraviti inventuro; to pomeni, počistiti usedline dni, ki so bili, in se situirati v novih duhovnih koordinatah.

Ure v zaklonišču, ki teko tako počasi, in te prepuščajo brez rezerve samemu sebi, so za takšno inventuro izredno dragocene in pravšnje. Nedvomno bodo tisti, ki bodo prišli živi in zdravi iz zaklonišča, moralno čvrsti, nazorsko stabilni, predvsem pa – drugačni. Njihove izkušnje so nabite z negativnimi in pozitivnimi občutki, toda zaradi prihodnosti bi bilo želeli, da se v njej razkrivajo zgolj pozitivne.

VII. O ČLOVEŠKI BEDI IN BLIŠČU

V dosedanjih pismih je šlo predvsem za razčlenbo dejstev, se pravi videnega in spoznanega, manj pa je bil govor o doživetem; to pomeni, tistem, kar človek sprejme vase kot izkušnjo in potem celo življenje nosi s seboj. Popolnoma normalno je, da po tej umazani vojni nič več ne bo isto; razločki že zdaj niso samo politični, mnogo bolj usodni bodo ostali v človekovi notranjosti. Pravijo, da velik človek oprostí, nikoli pa ne more pozabiti. Dogodki, ki so se v zadnjih mesecih prelamljali skozi posameznikovo psiho, so bili usodni in odločilni. Osebnó je zame najtežje spoznanje, katerega sem že kdaj prej zaslutil, a ga nekako nisem želel priznati, spoznanje namreč: Balkan je ideopatogena zona, srbski karakter pa kozmično odlagališče defektnega materiala. Ko človek na lastne oči gleda razmesarjene mrtve in (še) žive ranjene ljudi, ki jih to ni doletelo na bojišču, temveč v stanovanju, v mestu ali na delovišču, se sprašuje: Kje je meja človeške destruktivnosti? Ko gledaš bedo izgnancev, ki so morali zapustiti svoja ognjišča zaradi nekakšne »politike« ljudi, od katerih na primer vodja srbskih četnikov na televiziji ne more izgovoriti besede fundamentalist, se začne spraševati, s kakšnimi stvori v človeški podobi je toliko časa živel v isti državi. Jokajoči otroci, ki imajo solzne oči in potne roke od strahu, so obtožba kozmičnih razsežnosti. Sirote, ki so ostale brez staršev, razbite družine in načeti zakoni, z njimi pa uničeni rodovni napor, da si zgradiš gmotno in duhovno eksistenco, so obtožba, ki ne bo kar tako in kar brž splahnela. Groza, ki jo prinašajo četniki, postaja kozmična in arhetipska. V zaklonišču se nismo bali eksplozij in nenormalnih življenjskih razmer, vsi pa smo bili v imanentnem strahu pred trenutkom, ko bi se morda pojavili četniki pred našimi vrati. Vedeli smo, iz tistega, kar smo videli ali slišali, da je v takšnem položaju posebna milost biti pokončan od strelnega orožja; pokončali bi se raje sami in ne čakali na pijano bradato in brkato zver, ki je anahronizem konca XX. stoletja. Srbsko-črnogorsko četništvo je namreč tisto najnižje dno, ki ga lahko doseže zlo v zgodovini človeštva.

Drugo usodno spoznanje je vezano za Evropo in svet. Sam sem bil v času, ko so se stvari v bivši Jugoslaviji začele zapletati, v Nemčiji. Iz svoje izkušnje vem, kakšna je bila prosrbska in projugoslovanska propaganda in kakšno organizacijsko-psihološko moč je imela tako rekoč na vsem svetu. Veliko težkih dejstev je moralo pregrmeti skozi zavest zahodnoevropskega človeka, da se je njegovo gledanje na našo živo zgodovino obrnilo in spremenilo, to pa seveda še ne pomeni, da vsa naša vprašanja doumevajo tako, kot bi objektivno morala biti. Jasno je, da je politika vprašanje interesov in večšina mogočega; tisto, kar prizadeva, je nerazumevanje pozitivnih hotenj in celo podpiranje destruktivnih dejanj nasprotnika. Na ta način srbsko-črnogorska četniška metastaza samo raste, hkrati s tem pa se drže pod pritiskom in omrtvičene tudi energije pri narodih (Slovenci, Hrvati, Muslimani, Makedonci), ki bi zaslužili celovit in skladen razvoj v družbi evropskih narodov in držav sveta. Ne morem povsem sprejeti misli o vsesplošni sebičnosti, ki naj bi hotela, da se sami potolčemo in izčrpamo. Bolj mi je blizu domneva, da so naše norme javnega in političnega življenja toliko balkanske in pralogične, da jih zahodnoevropska civilizacija preprosto do konca ne more razumeti.

Mentaliteta, ki je področje patogenih pojavov, je seveda zgodovinski arhetip, ki bo bistveno obremenjeval tudi prihodnost. Poglavitno vprašanje

slehernega obdobja je namreč vprašanje do drugega in različnega. Jugovzhodna Evropa bo prav na tem področju morala priti do nove pozicije in drugačne konstitucije subjekta. Ta subjekt nikakor ne bo mogel kot svojo edino zgodovinsko opcijo postavljati ideologijo, nacijo ali raso; kakršna koli država je namreč lahko samo civilna (pravna) in laična, saj samo kot taka posamezniku daje varnost in vzpostavlja možnosti za nemoten tako gospodarski kot kulturni razvoj. Program homogenizacije, ki omogoča zgolj binarno sliko sveta (»naše« – »vaše«, »za našo stvar« – »proti naši stvari«), uveljavlja kriterije, ki so pod ravniyo sodobnih svetovnih prizadevanj in globoko pod stopnjo standardnih civilizacijskih norm. Takšne programe, ki se uresničujejo v logiki sovraštva, koncipirajo univerzitetni profesorji in akademiki, zdravniki, psihiatri in pisatelji; vsi so prevzeti z mesijanskim sindromom, za katerim pa so praviloma psihopatske namere. Torej: cela vrsta človeku podobnih zunanosti, ki se pokažejo, ko jih oluščiš in prideš do njihovega bistva, kot opiči obrazi, katerim se ljudstvo klanja.

Nekje sem bral, da je bilo, menda v Veliki Britaniji, prebivalstvo poklicano k bojkotu poštnih uslug zaradi povišanih tarif. Bojkot je potekal tako, da je naglo padlo število telefonskih pogovorov in poslanih pisemskih pošilk. Zmanjšani promet je prisilil pošto, da se odreče novim cenam in ponovno uveljavi stare. Pri nas bi takšno povabilo omenjene usluge najbrž celo povečalo, uporabniki pa bi odbili plačevanje in verjetno celo zasedli telefonske centrale ali premlatili poštarja. Na takšni ravni pravzaprav potekajo vse armadne in četniške »bojne operacije«, bogve kaj drugačna pa tudi ni, če ji zležeš pod kožo, na primer marčna stavka slovenskih proizvajalcev elektrike.

Novo postavitve sveta bodo zmogli samo celoviti ustvarjalni subjekti; teh pa enostavno ni mogoče razdeliti po številu prebivalcev. Takšni ustvarjalci so kristalizacijsko jedro idej, ki utegnejo globalno preoblikovati svet v smeri, kakršno bo zahtevalo XXI. stoletje. Gre za procese, ki trajajo lahko več generacij, ki pa jih je kljub temu treba začeti. Izkušnje vojne in osvobajanja naj bi v »mladih« državah pomagale ustvarjati možnosti, da se omenjena transformacija čim hitreje začne in čim bolj normalno razvija. V takšnem razpoloženju se bomo prenavljali in čistili prav vsi: ne bodimo namreč tako trdno prepričani, da tudi v nas ni vsaj kakšna blaga četniška usedlina! Saj nam je menda vsem do tega, da kar se da hitro preidemo iz devetega kroga pekla?!

Napisano med septembrom in decembrom leta
1991, redigirano v marcu leta 1992